

СТАВЛЕННЯ ФАХІВЦІВ З ФЕХТУВАННЯ
ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ТАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
НА РІЗНИХ ЕТАПАХ БАГАТОРІЧНОГО
УДОСКОНАЛЕННЯ СПОРТСМЕНІВ

Задорожна Ольга
Львівський державний університет фізичної
культури ім. Івана Боберського

DOI: 10.32540/2071-1476-2019-4-045

Annotations

Introduction and purpose of the study. The article is devoted to the attitude of experts in fencing to particular implementation provisions of tactical training at various stages of long-term development of athletes. The urgency of the work is due to the availability of different approaches to tactical training in martial arts and at the same time the lack of its holistic consideration and proper scientific and methodological substantiation in the legal documents.

The hypothesis of the study was to predict the possibility of significantly improving the quality of tactical training in martial arts in general and in fencing in particular, by ascertaining the attitude of experts to the implementation of its provisions at various stages of long-term development of athletes.

The purpose of the study is to find out the attitude of fencing experts to the implementation of tactical training at various stages of athlete's long-term development.

Material and methods. There were used: theoretical analysis, documentary, generalization of literature data and the Internet, expert evaluation and mathematical statistics.

Results. The article presents the results of the expert assessment of the implementation provisions of tactical training at various stages of long-term improvement in fencing. It was established that fencing experts evaluate the significance of directions of tactical preparation, its means and methods, methods of assessing the tactical readiness of athletes at different stages. The most coherent opinions of the experts were in the questions related to the factors that influenced the strategy of preparation for specific competitions (coefficient of concordance was 0.61-0.69). The least consistent was their attitude to the learning of information, which is the basis for the practical implementation of tactical fitness of athletes, namely, the basics of tactics in sport, competitive activities, theoretical and methodological basis of training athletes.

Key words: martial arts, tactical training, sports skills, implementation provisions, information.

Анотація

Вступ і мета дослідження. Стаття присвячена визначенню ставлення експертів з фехтування до окремих реалізаційних положень тактичної підготовки на різних етапах багаторічного удосконалення спортсменів. Актуальність роботи зумовлена наявністю різних підходів до тактичної підготовки у спортивних єдиноборствах та, водночас відсутністю її цілісного розгляду та належного науково-методичного обґрунтування у нормативно-правових документах.

Гіпотеза дослідження полягала у передбаченні можливості суттєвого покращення якості тактичної підготовки у спортивних єдиноборствах загалом та у фехтуванні зокрема за рахунок з'ясування ставлення експертів-фахівців до реалізації її окремих положень на різних етапах багаторічного удосконалення спортсменів.

Мета дослідження – з'ясувати ставлення фахівців з фехтування до реалізації тактичної підготовки на

різних етапах багаторічного удосконалення спортсменів.

Матеріал і методи. Були використані методи: теоретичний аналіз, документальний, узагальнення даних літератури та мережі Інтернет, експертне оцінювання та математичної статистики.

Результати. У статті наведено результати експертного оцінювання реалізаційних положень тактичної підготовки на різних етапах багаторічного удосконалення у фехтуванні. Встановлено, що фахівці з фехтування по-різному оцінюють значущість напрямів тактичної підготовки, її засобів і методів, способів оцінювання тактичної підготовленості спортсменів на різних етапах. Найбільш узгодженими думки експертів були у запитаннях, що стосувалися чинників, які впливають на стратегію підготовки до конкретних змагань (коефіцієнт конкордації становив 0,61-0,69). Найменш узгодженим було їх ставлення до засвоєння інформації, яка є підґрунтям практичної реалізації тактичної підготовленості спортсменів, а саме щодо основ тактики у спорті, змагальної діяльності, теоретико-методичних основ підготовки спортсменів.

Ключові слова: спортивні єдиноборства, тактична підготовка, спортивна майстерність, реалізаційні положення, інформація.

Аннотація

Введение и цель исследования. Статья посвящена изучению отношения экспертов по фехтованию к отдельным реализационным положениям тактической подготовки на разных этапах многолетнего совершенствования спортсменов. Актуальность работы обусловлена наличием разных подходов к тактической подготовке в спортивных единоборствах и, одновременно, отсутствием ее целостного рассмотрения и надлежащего научно-методического обоснования в нормативно-правовых документах.

Гипотеза исследования заключалась в предположении возможности существенного улучшения качества тактической подготовки в спортивных единоборствах в целом и в фехтовании, – в том числе за счет выяснения отношения экспертов-специалистов к реализации ее отдельных положений на разных этапах многолетнего совершенствования спортсменов.

Цель исследования – выяснить отношение специалистов по фехтованию к реализации тактической подготовки на разных этапах многолетнего совершенствования спортсменов.

Материал и методы. Были использованы методы: теоретический анализ, документальный, обобщение данных литературы и сети Интернет, экспертное оценивание и математической статистики.

Результаты. В статье представлены результаты экспертного оценивания реализационных положений тактической подготовки на разных этапах многолетнего совершенствования в фехтовании. Установлено, что специалисты по фехтованию по-разному оценивают значимость направлений тактической подготовки, ее средств и методов, способов оценки тактической подготовленности спортсменов на разных этапах. Наиболее согласованными мнения экспертов были в вопросах, касающихся факторов, влияющих на стратегию подготовки к конкретным соревнованиям (коэффициент конкордации составил 0,61-0,69). Наименее согласованным было их отношение к усвоению информации, которая является основой практической реализации тактической подготовленности спортсменов, а именно относительно основ тактики в спорте, соревновательной деятельности, теоретико-методических основ подготовки спортсменов.

Ключевые слова: спортивные единоборства, тактическая подготовка, спортивное мастерство, реализационные положения, информация.

Вступ. Розвиток спортивних єдиноборств на сучасному етапі характеризується інтенсифікацією змагальної діяльності, посиленням конкуренції на міжнародній арені та, відповідно, пошуком нових шляхів удосконалення різних сторін підготовленості спортсменів (Платонов, 2015; Коваленко, Ратов, 2015; Arziutov та співавт., 2016). Проте, попри велику кількість наукових досліджень, в системі

підготовки висококваліфікованих спортсменів все ще залишаються проблемними запитання практичного використання накопиченого потенціалу спеціальних знань, інтерпретації результатів різноманітних тестувань та, відповідно, розробки оптимальних засобів керування тренувальним процесом (Ананченко, Хацаюк, 2016). Одним із таких запитань у більшості спортивних єдиноборств є удосконалення тактичної

підготовленості спортсменів. На думку багатьох авторів (Рижкова, 2015; Коваленко, Ратов, 2015; Friedman, 2016; Kriventsova та співавт., 2017), при побудові підготовки спортсменів у єдиноборствах головними завданнями повинні бути формування тактичних засобів ведення змагальної боротьби, розширення арсеналу дій та удосконалення тих фізичних якостей, які дозволяють максимально ефективно виконувати

ефективні техніко-тактичні дії в умовах тренувальної та змагальної діяльності.

Аналіз науково-методичної літератури з питань тактичної підготовки у спортивних єдиноборствах – загалом та у фехтуванні – зокрема вказує на визначальну роль тактичної підготовки для реалізації індивідуальних можливостей в умовах змагальної діяльності та у навчально-тренувальному процесі на різних етапах багаторічного удосконалення спортсменів та, водночас, відсутність уніфікованого алгоритму її реалізації в окремих видах спортивних єдиноборств (Кіпріч, Донець, 2010; Тишлер, Рижкова, Шаміс, 2013; Allerdissen та співавт., 2017; Chen та співавт., 2017).

Відповідно до нормативно-правових документів (програми для ДЮСШ, СДЮШОР, ШВСМ та спеціалізованих навчальних закладів спортивного профілю), однією з особливостей тактичної підготовки в спортивних єдиноборствах є те, що на усіх етапах багаторічного удосконалення вона реалізується у поєднанні з технічною (Ост'янов та співавт., 2004; Кошеев, 2009; Guittet, Palmaï, 2010; Ставрінов, Волошин, 2011; Латишев, Шандригось, 2012; Бусол, 2014). Техніко-тактичне удосконалення є одним з пріоритетних розділів підготовки, про що свідчать абсолютні та відносні показники обсягу годин упродовж річного макроциклу на всіх етапах багаторічного удосконалення (Задорожна, Хомяк, 2019).

Однак, незважаючи на високу значущість тактичної підготовки у системі багаторічного удосконалення в спортивних єдиноборствах, її зміст у нормативно-правових документах має переважно декларативний характер та не відображає усіх сучасних тенденцій розвитку цього виду спорту. Зокрема, у програмах для ДЮСШ практично не знайшла

відображення інформація щодо використання сучасних засобів і методів тактичної підготовки, зокрема тренажерних пристроїв та мультимедійних програм, а також новітніх засобів та методів контролю. В окремих програмах міститься перелік подібних засобів, однак чіткі вказівки та рекомендації щодо його застосування з різним контингентом спортсменів відсутні (Задорожна, 2019).

Таким чином, потреба створення ефективного підґрунтя для реалізації індивідуальних можливостей спортсмена на різних етапах багаторічної підготовки у спортивних єдиноборствах, дискретність розгляду тактичної підготовки фахівцями у галузі фізичної культури і спорту та наявне протиріччя між існуванням тактичної підготовки як самостійного розділу підготовки, відображенням цього в програмно-нормативному забезпеченні у різних видах спортивних єдиноборств і відсутністю належного її науково-методичного обґрунтування формує актуальну науково-прикладну проблему зі створення організаційно-методологічних основ системи тактичної підготовки у фехтуванні.

Гіпотеза дослідження полягає у передбаченні можливості суттєвого покращення якості тактичної підготовки у спортивних єдиноборствах загалом та у фехтуванні зокрема за рахунок з'ясування ставлення експертів-фахівців до реалізації її окремих положень на різних етапах багаторічного удосконалення спортсменів.

Мета дослідження – з'ясувати ставлення фахівців з фехтування до реалізації тактичної підготовки на різних етапах багаторічного удосконалення спортсменів.

Матеріал і методи. Теоретичний аналіз, документальний метод, узагальнення даних літератури та мережі Інтернет дозволили виявити проблемне поле тактичної підготовки у спортивних єдиноборствах і сформулювати гіпо-

тезу дослідження.

На наступному етапі дослідження було використано метод експертного оцінювання. Експертами були вісім фахівців з фехтування (середній стаж їх тренерської діяльності становив понад 20 років), серед яких: 1 суддя міжнародної категорії, 1 заслужений тренер України, 1 заслужений тренер УРСР, 2 старших тренери національних збірних команд (США та Україна), 1 заслужений працівник фізичної культури і спорту України, 3 кандидати наук з фізичного виховання і спорту, 1 заслужений майстер спорту України, 1 майстер спорту України міжнародного класу, 3 майстри спорту СРСР і 2 майстри спорту України.

Кожному експертові було запропоновано у письмовій формі заповнити бланк (анкету), висловивши думку у дискретній шкалі (шляхом ранжування окремих факторів – положень тактичної підготовки). Загалом до бланку оцінювання було включено десять змістових запитань. Узагальнена кількість підрозділів і підпунктів запитань дала змогу отримати думки експертів за 426 окремими запитаннями щодо тактичної підготовки на різних етапах багаторічної підготовки спортсменів у фехтуванні. Запитання стосувалися напрямів тактичної підготовки, її змістового наповнення (розділів знань і тем), засобів, методів і контролю на різних етапах багаторічної підготовки спортсменів-єдиноборців.

Значущість (пріоритетність) положень тактичної підготовки на різних етапах багаторічного удосконалення визначалася за допомогою середнього рангу (середнього арифметичного усіх рангів, присвоєних окремому положенню на певному етапі) та номеру згідно відносної значущості (рейтинг положень тактичної підготовки на окремих етапах, сформований на основі середніх рангів). До уваги взято обидва по-

казники, оскільки деякі положення оцінювалися експертами як рівнозначні або різниця між ними була незначною (0,05-0,1 умовні одиниці).

Для підтвердження достовірності проведення письмової експертизи було визначено рівень узгодженості думок за допомогою коефіцієнта конкордації Кендела (W). Статистичну достовірність останнього перевірено за допомогою критерія χ^2 (хі квадрат, або критерій Пірсона). Обидва показники було визначено відповідно до загальноприйнятого алгоритму (Шиян, Єдинак, Петришин, 2012).

Статистичний аналіз. За допомогою використання програмного забезпечення (Microsoft Excel та Statistica для Windows 10) визначали: середнє арифметичне, коефіцієнт конкордації (W), критерій Пірсона.

Визначення рівня узгодженості експертів за величиною коефіцієнта конкордації проводилось так.

1 КРОК. Складається таблиця, в якій кожен експерт ставить відповідний рівень значущості для кожного положення тактичної підготовки на різних етапах багаторічного удосконалення.

2 КРОК. На основі зазначених рівнів значущості на різних етапах багаторічної підготовки проводиться їх ранжування.

3 КРОК. Розраховується середня сума рангів (x) для кожного положення на різних етапах багаторічної підготовки.

4 КРОК. Розраховується відхилення від середньої суми рангів для кожного положення на різних етапах багаторічної підготовки.

5 КРОК. Розраховується квадрат відхилення для кожного положення на різних етапах багаторічної підготовки.

6 КРОК. Розраховується сума квадратів відхилення для кожного положення на різних етапах багаторічної підготовки.

7 КРОК. Розраховується кое-

фіцієнт конкордації для кожного розділу знань на різних етапах багаторічної підготовки.

$$W = 12S / m^2(n^3 - n)$$

Де:

W – коефіцієнт конкордації;

S – Сума квадратних відхилень;

m – Число експертів;

n – Число груп чинників (розділів знань).

8 КРОК. Розраховується коефіцієнт конкордації.

9 КРОК. Статистична достовірність коефіцієнта конкордації оцінюється за допомогою X^2 – критерію.

$$X^2 = m(n-1)W.$$

Ступінь свободи: $V = n - 1$.

Результати. Аналіз думок експертів з фехтування щодо різних положень тактичної підготовки вказав на відсутність єдиного підходу, що підтверджено різними значеннями коефіцієнта конкордації Кендела (табл. 1).

На думку експертів з фехтування, найбільш значущими напрямками тактичної підготовки на цьому етапі є вивчення сутності та основних теоретико-методичних положень спортивної тактики та оволодіння основними елементами, прийомами, варіантами тактичних дій (середні ранги значущості – 1,75 та 1,87 відповідно). Водночас формування тактичного мислення є найменш пріоритетним напрямом тактичної підготовки для цього контингенту спортсменів, що підтверджено задовільним рівнем узгодженості думок експертів (W=0,61).

Проте на наступних етапах – ПБП, СБП та ПдВД думки фахівців щодо значущості напрямів тактичної підготовки були неузгодженими. Середні ранги значущості вказали на те, що на етапі ПБП зростає значущість напряму оволодіння основними елементами, прийомами, варіантами тактичних дій (середній ранг значущості – 1,87). Однак на етапі СБП найбільш вагомим є вивчення інформації, необхідної

для практичної реалізації тактичної підготовленості спортсменів (середній ранг значущості – 2,0), а попередній напрям є другим за пріоритетністю (середній ранг значущості – 2,37).

Схожа ситуація була характерною для етапу ПдВД – напрям, який за номером відносної значущості на етапі СБП був на першому місці, посів друге місце. Натомість перевагу надано практичній реалізації тактичної підготовленості спортсменів (середній ранг значущості – 2,25).

Зазначимо, що на етапах МРІМ та ЗіП узгодженість думок експертів з фехтування знову зростає до задовільного рівня (W=0,56 та W=0,6 відповідно). При цьому найбільш значущим виявився напрям удосконалення тактичного мислення спортсменів, а найменш значущим – вивчення сутності та основних теоретико-методичних положень спортивної тактики.

На нашу думку, така ієрархія напрямів тактичної підготовки у відповідях експертів з фехтування є закономірною та відповідає загальноприйнятим завданням спортивного удосконалення, що, згідно з фундаментальними джерелами, висувуються перед спортсменами на різних етапах (Платонов, 2015).

Цікавим, на нашу думку, є те, що на етапах МРІМ та ЗіП, згідно з думками експертів з фехтування, пріоритет надано напряму удосконалення тактичного мислення, а не практичній реалізації тактичної підготовленості спортсменів. Припускаємо, це пов'язано із тим, що на етапі МРІМ відбувається пошук шляхів подальшого зростання спортивної майстерності та спортивних результатів. На етапах ЗіП те саме відбувається на тлі зниження сумарного обсягу тренувальної та змагальної діяльності та посилення важливості індивідуального підходу до побудови процесу підготовки (Платонов, 2015). З цієї точки зору перспек-

Таблиця 1

Узгодженість думок експертів-фахівців з фехтування щодо положень тактичної підготовки на різних етапах багаторічного удосконалення спортсменів-єдиноборців (n=8, p<0,05)

Положення тактичної підготовки	Коефіцієнт конкордації Кендела					
	Етапи багаторічної підготовки					
	ПП	ПБП	СБП	ПдВД	МРІМ	ЗіП
Напрями тактичної підготовки	0,61	0,35	0,38	0,18*	0,56	0,6
Чинники, які впливають на стратегію підготовки до конкретних змагань	0,69	0,69	0,61	0,69	0,36	0,33
Розділ інформації «Основи тактики у спорті»	0,39	0,39	0,18*	0,24	0,3	0,25
Розділ інформації «Змагальна діяльність»	0,29	0,26	0,27	0,12*	0,18*	0,21*
Розділ інформації «Теоретико-методичні основи підготовки спортсменів»	0,15*	0,13*	0,23*	0,2*	0,19*	0,16*
Словесні методи тактичної підготовки	0,59	0,43	0,25*	0,42	0,53	0,5
Наочні методи тактичної підготовки	0,76	0,76	0,44	0,3*	0,48	0,39
Наочні засоби тактичної підготовки	0,54	0,53	0,53	0,5	0,59	0,59
Практичні методи тактичної підготовки	0,28	0,26	0,29	0,67	0,6	0,61
Засоби та методи контролю тактичної підготовленості спортсменів	0,16*	0,14*	0,1*	0,51	0,53	0,51

тиви збереження вищої спортивної майстерності вбачаємо саме в удосконаленні тактичного мислення спортсменів-єдиноборців та пошуку найбільш ефективних шляхів вирішення цього завдання.

Наступне запитання бланку опитування стосувалося чинників, які впливають на стратегію підготовки до певних змагань. Узгодженість думок експертів з фехтування була задовільною на етапах ПП, ПБП, СБП та ПдВД (від 0,61 до 0,69). Вони зазначили, що пріоритетним чинником під час формування стратегії до певних змагань на цих етапах є функціональна підготовленість і психологічний стан спортсмена / команди (у випадку участі спортсменів не тільки в особистих, а й у командних змаганнях). Про це свідчать як середній ранг цього чинника (від 1,25 до 1,85), так і номер згідно відносної значущості (місце у рейтингу). Другим за пріоритетністю на цих етапах був рівень техніко-тактичної підготовленості спортсмена / команди, середній ранг якого становив від

1,87 до 2,37. При цьому, на етапі СБП обидва чинники були рівнозначними, що підтверджено однаковим середнім рангом – 1,87. Водночас експерти переконані, що найменшу увагу при формуванні стратегії підготовки до певних змагань на етапах ПП-ПдВД слід звертати на оволодіння інформацією щодо рівня підготовленості суперників. На це вказав середній ранг цього чинника – від 4,37 до 4,87.

Ця ж тенденція продовжилася на етапі МРІМ, рівень узгодженості думок фахівців з фехтування знизився (W=0,36). Натомість на етапі ЗіП ситуація кардинально змінилася – найбільш значущим чинником виявилось володіння інформацією щодо рівня підготовленості суперників (середній ранг – 1,37), а рівень техніко-тактичної підготовленості спортсмена / команди – найменш значущим (середній ранг – 4,5). Враховуючи те, що у відповідях на попереднє запитання експерти вказали, що на цих етапах вирішального значення набуває удосконалення тактичного мислення можна зро-

бити висновок про важливість застосування широкого кола засобів і методів отримання інформації про рівень техніко-тактичної майстерності суперників як одну з передумов збереження високих спортивних результатів. Поясненням цього може бути і той факт, що досвідчені спортсмени краще усвідомлюють недоліки власної підготовленості, які можуть бути пов'язані з різними причинами (травматизмом, зниженням сумарного обсягу тренувальної та змагальної діяльності тощо), тому змушені шукати найбільш оптимальні способи реалізації можливостей у тренувальному процесі та змагальній діяльності. Переважно – за рахунок детального вивчення особливостей підготовленості основних конкурентів. З іншого боку, як свідчить практика, більшість діючих спортсменів саме на етапах ЗіП розпочинають кар'єру тренера, отже, частково змінюють своє ставлення до навчально-тренувального процесу та своєї ролі у ньому.

Реалізація тактичної підготовленості та можливість досягнен-

ня високих спортивних результатів значною мірою залежать від рівня володіння спортсменами інформацією з обраного виду спорту. Враховуючи специфіку нашого дослідження, на основі даних науково-методичної літератури та нормативно-правових документів з підготовки спортсменів-єдиноборців (програми для ДЮСШ) було виділено три узагальнені розділи інформації з переліками тем. Усі вони були прямо або опосередковано пов'язані з реалізацією тактичної підготовленості спортсменів-єдиноборців.

Перший розділ інформації – «Основи тактики у спорті» охоплював теми, що стосувалися тлумачення понять тактики, тактичних прийомів, дій, особливостей їх застосування, сучасних тенденцій розвитку тактики тощо. Починаючи з етапу ПП і закінчуючи етапом МРІМ, пріоритетною була тема: «Різновиди та зміст тактичних прийомів і дій», середній ранг якої становив від 2,22 до 2,87. На етапі ЗіП вона посіла друге місце у загальному рейтингу, а першочергового значення набула тема: «Тактичний план, тактична схема». Проте різниця між середніми рангами обох тем була невеликою – 3,5 та 3,43 відповідно. На нашу думку, ці результати закономірно співвідносяться із попередніми щодо пріоритетності удосконалення тактичного мислення спортсменів. Незважаючи на цю стабільність, місце інших тем у загальному рейтингу змінювалася на кожному етапі. Це свідчить про наявність різних підходів до представлення теоретичного матеріалу у навчально-тренувальному процесі з різними контингентом спортсменів. На це також вказали коефіцієнти конкордації на кожному етапі (від 0,24 до 0,39). Якщо на етапах ПП та ПБП на другому і третьому місці були теми: «Значення тактики у спорті та в обраному виді» та «Взаємозв'язок тактичної майстерності з іншими сторонами

підготовленості» (середні ранги на етапі ПП становили 3,25 та 3,5 відповідно, на етапі ПБП – 3,25 та 3,62 відповідно), то на кожному наступному етапі положення тем у загальному рейтингу змінювалося. При цьому різниця у середніх рангах між другим і третім / четвертим / п'ятим місцями не перевищувала 0,1-0,2 умовні одиниці. Те саме характерне для найменш пріоритетних тем, коли різниця між середніми рангами тем, що посіли сьоме, восьме та дев'яте місцем у рейтингу, знаходилася у межах 0,5 умовних одиниць.

Схожа ситуація характерна для тем другого розділу – «Змагальна діяльність», що підтверджено коефіцієнтами конкордації (від 0,12 до 0,29). Лише на етапах ПП-СБП можна стверджувати про найбільшу значущість однієї теми: «Правила змагань», середній ранг якої був однаковим і становив 1,87. Водночас різниця між середніми рангами тем, які посіли друге та третє місце у загальному рейтингу, становила 0,1-0,2 умовних одиниць.

На етапі ПдВД несподівано найбільш значущою визнано тему: «Обов'язки суддів та суддівство змагань» (середній ранг – 3,56). Припускаємо, це пов'язано зі збільшенням кількості змагань упродовж річного макроциклу підготовки та участю спортсменів у більшій, ніж на попередніх етапах кількості навчально-тренувальних зборів. З іншого боку, як свідчить практика, з метою удосконалення теоретичної підготовки спортсменів тренери часто залучають кваліфікованих спортсменів до проведення частин навчально-тренувальних занять при роботі зі спортсменами-початківцями, зокрема в якості судді або асистента арбітра. Окрім цього, деяких спортсменів на цьому етапі починають залучати до підготовки у складі національної збірної команди країни, що передбачає збільшення кількості

змагань на національному та міжнародному рівні. З цієї точки зору спортсмени повинні досконало знати правила змагань та бути освіченими щодо особливостей діяльності суддів міжнародної категорії, у тому числі для реалізації тактичного плану та схеми під час поєдинку. Це припущення підтверджує й розташування тем у загальному рейтингу на наступному етапі – МРІМ. На першому місці – тема: «Міжнародна система змагань» (середній ранг – 3,0). На етапі ЗіП ця тема виявилася другою за значущістю, а першою стала тема: «Участь вітчизняних і зарубіжних спортсменів (команд) у змаганнях різного рівня». Припускаємо, це пов'язано з тим, що на етапах МРІМ та ЗіП велика кількість спортсменів претендує на участь у чемпіонатах світу, Європи та Ігор Олімпіад. Як правило, для цього потрібно пройти національний відбір і завоювати певну кількість очок / посісти певне місце у світовому рейтингу. При підготовці до змагань та участі у них вирішального значення набуває будь-яка інформація, починаючи від рівня підготовленості суперника до його місця у світовому рейтингу або у турнірній таблиці. Тому одним із завдань, яке висувається як перед спортсменом, так і перед тренером, є пошук відповідної інформації. Якість вирішення цього завдання, на нашу думку, певною мірою залежить від освіченості спортсменів щодо тем, представлених у третьому розділі – «Теоретико-методичні основи тактичної підготовки спортсменів».

Аналіз відповідей експертів вказав на те, що на етапах ПП, ПБП та СБП найбільш значущою є тема: «Основи тактичної підготовки у спорті» (середній ранг – 2,87-4,06). На етапах ПдВД, МРІМ та ЗіП перше місце у загальному рейтингу посіла тема: «Формування тактичного плану та вибір тактичної схеми» (середній ранг – 2,87-3,5). Не очікува-

но для нас найменш значущою на етапах ПП-СБП виявилася тема: «Модельні характеристики тактичної підготовленості висококваліфікованих спортсменів» (середній ранг – 7,06-7,31), а на етапах ПдВД та МРІМ – «Контроль тактичної підготовленості спортсменів» (середній ранг – 6,75-7,37). На етапі ЗіП ця тема була передостанньою у загальному рейтингу (середній ранг – 6,12), а найменш значущою визначено тему: «Формування команди, визначення функцій її учасників» (середній ранг – 6,25). Припускаємо, що, на думку фахівців з фехтування, досконале володіння теоретичним матеріалом у межах цих тем є прерогативою тренера, а не спортсмена.

Наступна група запитань стосувалася значущості засобів і методів підготовки спортсменів. Як у попередніх запитаннях, коефіцієнт конкордації був різним, що свідчить про використання фахівцями з фехтування різних підходів щодо реалізації тактичної підготовки. На етапах ПП-СБП у групі словесних методів найбільш значущою була розповідь (середній ранг – 1,12-2,75). При цьому на етапі СБП рівноцінним методом було визначено бесіду. На етапах ПдВД-ЗіП пріоритет було надано аналізу та обговоренню (середній ранг – 1,87-2,25). Водночас найменш значущою на усіх етапах була лекція (середній ранг – 4,12-5,87), що, на нашу думку, є закономірним.

У групі наочних методів на етапах ПП-ПдВД пріоритет було надано використанню безпосереднього показу (середній ранг – 1,0-1,62), а на етапах МРІМ та ЗіП – демонстрації відеозаписів та навчальних фільмів (середній ранг – 1,37). Для отримання більш ґрунтовної інформації експертам з фехтування було запропоновано проранжувати також наочні засоби.

Аналіз результатів експертного оцінювання вказав на те, що на

усіх етапах найбільш значущими є такі наочні засоби, як відеозаписи та навчальні фільми (середній ранг – 1,25-2,81). Пов'язуємо це із тим, що фахівці вбачають великі перспективи у використанні сучасних інтерактивних технологій, оскільки вони дозволяють зекономити час на засвоєнні теоретичного та практичного матеріалу, отримати об'єктивну інформацію про рівень підготовленості спортсмена та оперативно внести корективи у навчально-тренувальний процес. Водночас найменш затребуваними на етапах ПП-СБП є графіки та таблиці (середній ранг – 4,75-5,0), а на етапах ПдВД-ЗіП – слайди та фотографії (середній ранг – 4,43-5,37). На думку експертів, графіки та таблиці є більш інформативними для тренера, а для спортсмена їх потрібно використовувати епізодично. Узгодженість думок експертів щодо цього запитання була задовільною (0,5-0,59).

У групі практичних методів фахівці з фехтування вказали, що на етапах ПП та ПБП найбільш значущими є тренування з партнером та без суперника (середні ранги становили 3,0 та 3,75 відповідно). На етапі СБП пріоритет повинен бути наданий тренуванню з партнером та суперником (середні ранги становили 3,25-4,0 відповідно). Зазначимо, що різниця між середніми рангами інших методів була у межах 0,1-0,5 бали, тому коефіцієнт конкордації вказав на низьку узгодженість думок експертів (0,26-0,29). На етапах ПдВД-ЗіП фахівці з фехтування були більш одноголосні, що підтверджено коефіцієнтом конкордації (0,6-0,67). На їх думку, для удосконалення тактичної підготовленості спортсменів, в першу чергу, слід використовувати тренування з партнером і з суперником. Водночас найменш пріоритетним для спортсменів на етапах ПдВД-ЗіП є вивчення прийомів і дій з інших видів спорту (середній ранг – 7,93-8,43).

Враховуючи те, що ефективність навчально-тренувального процесу загалом значною мірою обумовлена використанням засобів і методів контролю як інструмента управління (Платонов, 2015), до бланку опитування було включено запитання щодо їх значущості при оцінюванні тактичної підготовленості спортсменів.

На етапах ПП, ПБП та СБП думки фахівців з фехтування були найменш узгодженими (0,1-0,16). Умовними лідерами серед засобів і методів контролю були контрольні нормативи, участь у контрольних змаганнях і виконання інтелектуально-розвиваючих завдань (середні ранги склали 4,0 та 4,12 відповідно). Те саме характерне для етапу ПБП з тою відмінністю, що у загальному рейтингу на другому місці опинилося виконання інтелектуально-розвиваючих завдань, а участь у контрольних змаганнях – на третьому. Середні ранги для цих засобів і методів становили 3,87, 4,0 та 4,25 відповідно. На етапах СБП та ПдВД пріоритет було надано участі у контрольних змаганнях (середній ранг – 3,25). На етапі МРІМ практично рівноцінними були аналіз показників змагальної діяльності та участь у контрольних змаганнях (середні ранги – 1,62 та 1,87 відповідно). Аналогічна ситуація зберіглася на етапі ЗіП, але різниця у рангах між цими засобами та методами були більш виразною (1,5 та 2,0 відповідно). Зазначимо, що на етапах ПдВД, МРІМ та ЗіП думки експертів були більш одноставними, ніж на попередніх етапах (0,51-0,53).

Дискусія. Аналіз науково-методичної літератури свідчить про широке представлення робіт, присвячених удосконаленню тактичної майстерності спортсменів (Кіпріч, Донець, 2010; Рижкова, 2015; Friedman, 2016; Клименко, 2017; Johnson, 2016-2018). З одного боку, для реалізації тактичної підготовки характерна спадко-

емність традицій, відображених у фундаментальних джерелах (Келлер, 1992; Платонов, 2015). З іншого, – у спортивних єдиноборствах наявні різні підходи щодо використання засобів і методів тактичного удосконалення; представлення інформації, необхідної спортсменові у процесі тренувальної та змагальної діяльності; контролю на різних етапах підготовки. Частково ці підходи були реалізовані в експериментальних програмах, до участі в яких було залучено спортсменів різної кваліфікації. Більшість з них була присвячена використанню інтерактивних технологій у різних видах спортивних єдиноборств (Тишлер, Рижкова, Шаміс, 2013; Гамалий, Шевчук, 2014; Ананченко, Хацаюк, 2016; Гаркін, Бабушкіна, 2017; Клименко, 2017; Allerdisen зі співавт., 2017 та ін.). Проте у більшості публікацій тактична підготовка реалізується виключно у поєднанні з технічною.

Аналізуючи зміст програм для ДЮСШ з різних видів спортивних єдиноборств (Ост'янов зі співавт., 2004; Кошечев, 2009; Guittet, Palmi, 2010; Ставрін, Волошин, 2011; Латишев, Шандригось, 2012; Бусол, 2014), у межах тактичної підготовки у спортивних єдиноборствах загалом та у фехтуванні зокрема можна виділити констатувальну частину, яка передбачає формування знань, вмінь і навичок; та варіативну частину, яка може коригуватися відповідно до структури та змісту змагальної діяльності та значущості окремих інформаційних компонент при реалізації тактичної підготовленості в умовах змагальної діяльності, або яка може бути адаптованою відповідно до можливостей конкретного спортсмена. З цієї точки зору цікавими, на наш погляд, є наукові дослідження Л.Г. Рижкової (2015), яка розробила концепцію формування та розвитку тактичних знань та вмінь у системі багаторічного удосконалення спортс-

менів на прикладі фехтування. Автором було побудовано нову модель спільної діяльності тренера та спортсмена, орієнтованої на тактичну спрямованість тренування, зокрема програмування та систематизацію спеціальної інформації. Однак ряд положень, таких як напрями тактичної підготовки, добір засобів і методів, оцінювання тактичної підготовленості спортсменів на різних етапах багаторічного удосконалення залишилися поза увагою автора.

З огляду на це, наше дослідження було присвячено визначенню значущості (пріоритетності) окремих реалізаційних положень тактичної підготовки на різних етапах багаторічного удосконалення у спортивних єдиноборствах. У цій роботі представлено результати експертного оцінювання, до якого були залучені фахівці з фехтування. Аналіз отриманих результатів вказав на те, що фахівці з фехтування були більш одноголосними у запитаннях, що стосуються практичної реалізації тактичної підготовленості спортсменів та її контролю на різних етапах багаторічної підготовки. Водночас найбільш суперечливим виявилось їх ставлення до оволодіння матеріалом з розділу «Теоретико-методичні основи підготовки спортсменів» (коефіцієнт конкордації становив від 0,13 до 0,2). Це свідчить про різне ставлення фахівців з фехтування до ролі спортсмена у навчально-тренувальному процесі. Зокрема, частина фахівців позитивно ставиться до формування у спортсмена здатності до самостійного прийняття рішень щодо удосконалення власної майстерності з ранніх етапів багаторічної підготовки. Інші фахівці категорично заперечують такий підхід, аргументуючи це недостатністю знань у спортсмена щодо планування та контролю власної підготовки. За таких умов дискусія між тренером і спортсменом щодо

окремих положень тактичної підготовки, на думку цієї частини експертів, можлива лише на етапах МРІМ та ЗіП.

Висновки. Попри нагромадження великого масиву даних та вдалі спроби науковців у вирішенні науково-практичних завдань удосконалення тактичної майстерності спортсменів, цілісний розгляд системи тактичної підготовки в спортивних єдиноборствах практично відсутній. У більшості робіт вона реалізується у поєднанні з технічною.

Для фахівців з фехтування характерне різне ставлення до реалізації тактичної підготовки спортсменів. Найбільш узгодженими їх думки були у запитаннях, що стосувалися практичної реалізації тактичної підготовленості спортсменів та її контролю на різних етапах багаторічної підготовки, а саме:

- напрямів тактичної підготовки спортсменів (на етапах ПП, МРІМ, ЗіП коефіцієнт конкордації становив 0,56-0,61);
- чинників, які впливають на стратегію підготовки до конкретних змагань (на етапах ПП, ПБП, СБП, ПдВД – 0,61-0,69);
- словесних методів тактичної підготовки (на етапах ПП, МРІМ, ЗіП – 0,5-0,59);
- наочних засобів тактичної підготовки (на усіх етапах – 0,5-0,59);
- практичних методів тактичної підготовки (на етапах ПдВД, МРІМ, ЗіП – 0,6-0,67);
- засобів і методів контролю тактичної підготовленості спортсменів (на етапах ПдВД, МРІМ, ЗіП – 0,51-0,53).

Найменш узгодженими думки експертів були у запитаннях щодо інформації, яка необхідна спортсменові для успішної реалізації тактичної підготовленості в умовах тренувальної та змагальної діяльності.

Перспективи подальших досліджень полягають у проведенні експертного оцінювання із за-

лученням фахівців з інших видів спортивних єдиноборств.

Вдячність. Автори висловлюють вдячність керівникам Львівського державного університету фізичної культури за підтримку у виконанні наукових досліджень.

Роботу виконано в межах науково-дослідної теми: «Теоретико-методичні основи управління тренувальним процесом і змагальною діяльністю в олімпійському, професійному та адаптивному спорті» (номер державної

реєстрації: 0116U003167) на 2016-2020 рр. плану науково-дослідної роботи Львівського державного університету фізичної культури.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що не існує жодного конфлікту інтересів.

Література:

1. Ананченко К., Хацаюк О. Новий методичний підхід для оцінки відеоматеріалу, що використовується при підготовці дзюдоїстів. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2016. № 4. С. 11-16.
2. Бокс. Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву та шкіл вищої спортивної майстерності. В.Н. Ост'янов, С.А. Антонов, Г.І.Комісаренко, Г.Г. Матвієнко, Ю.В.Шевчук. К., 2004. 95 с.
3. Бусол В.А. Фехтування: навч. прогр. для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності та училищ олімпійського резерву. К., 2014. 50 с.
4. Гамалий В.В., Шевчук Е. Н. Информационные технологии в технико-тактической подготовке фехтовальщиков высокой квалификации. Спортивные игры в физическом воспитании, рекреации и спорте: Материалы VIII Международной научно-практической конференции (г. Смоленск, 24-25 декабря 2013 г.). Смоленск, 2014. С. 248-251.
5. Гаркин Н.В. Бабушкина Е.А. Общие закономерности анализа движений и периода их выполнения на основе сравнения технико-тактических взаимодействий в вольной борьбе. Экстрем. деятельность человека. 2017. № 1. С. 33-36.
6. Дзюдо. Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності з дзюдо http://dsmsu.gov.ua/media/2014/05/22/55/programma_dzudo.pdf
7. Задорожна О.Р., Хомяк І.І. Аналіз змісту тактичної підготовки у нормативно-правових документах зі спортивних єдиноборств (на прикладі боксу, греко-римської боротьби та тхеквондо ВТФ). Науковий часопис Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. К., 2019. № 2 (108). С. 56-60.
8. Задорожна О.Р. Зміст тактичної підготовки в

Reference:

1. Ananchenko K. Haczajuk O. (2016). Novyy metodychnyy pidkhyd dlya otsinky videomaterialu, shcho vykorystovuyet'sya pry pidhotovtsi dzyudoyistiv [New methodological approach to assessment of videodata in judo training]. Slobozhans'kij naukovo-sportivnij visnik. 2016; 4: 11-1. (In Ukrainian).
2. Boks. Navchal'na prohrama dlya dytyachoyunats'kykh sportyvnykh shkil, spetsializovanykh dytyachoyunats'kykh shkil olimpiys'koho rezervu ta shkil vyshchoyi sportyvnoyi maysternosti [Boxing: Teach. program for children's and youth sports schools, specialized children-youth schools of the Olympic reserve, schools of higher sporting skills and schools of the Olympic reserve]. V.N. Ost'yanov, S.A. Antonov, G.I. Komisarenko, G.G. Matvienko, Yu.V. Shevchuk. K., 2004. 95 p. (In Ukrainian).
3. Busol V.A. (2014). Fekhtuvannya: navch. progr. dlya dytyachoyunats'kykh sportyvnykh shkil, spetsializovanykh dytyachoyunats'kykh shkil olimpiys'koho rezervu, shkil vyshchoyi sportyvnoyi maysternosti ta uchylshch olimpiys'koho rezervu [Fencing: teach. program for children's and youth sports schools, specialized children-youth schools of the Olympic reserve, schools of higher sporting skills and schools of the Olympic reserve]. K., 50 p. (In Ukrainian).
4. Gamaliy V.V., Shevchuk E.M. (2014). Informatsionnyye tekhnologi v tekhniko-takticheskoy podgotovke fekhtoval'shchikov vysokoy kvalifikatsii. Sportivnyye igry v fizicheskom vospitanii, rekreatsii i sporте [Information technology in the technical and tactical training of high-skilled fencers. Sports games in physical education, recreation and sports]: Materials of VIII International scientific conference. Smolensk; 248-51. (In Russian).
5. Garkin N.V. Babushkina E.A. (2017). Obshchiye zakonomernosti analiza dvizheniy i perioda ikh vypolneniya na osnove sravneniya tekhniko-takticheskikh vzaimodeystviy v vol'noy bor'be [General principles of movement analysis and their period on the basis of comparison in freestyle wrestling]. Ekstrem. dejatel'nost' cheloveka. 2017;

- олімпійських видах спортивних єдиноборств (на прикладі фехтування, вільної боротьби та дзюдо). Спортивний вісник Придніпров'я. Дніпропетровськ, 2019. № 1. С. 13-25.
9. Келлер В.С., Платонов В.М. Теоретико-методичні основи підготовки спортсменів : навч. посіб. Л. : Українська Спортивна Асоціація, 1992. 269 с.
  10. Кіпріч С., Донець О. Теоретичний аналіз проблеми індивідуалізації і моделювання у спортивній підготовці єдиноборців. Молода спортивна наука України : зб. наук. пр. з галузі фізичної культури і спорту. Л., 2010. Вип. 14, т. I. С. 125-130.
  11. Клименко А.А. Организация визуального контроля технико-тактической подготовленности дзюдоистов : учеб-метод. пособие. Краснодар : КубГАУ, 2017. 47 с.
  12. Коваленко І.М., Ратов А.М. Особливості техніко-тактичної підготовки студентів дзюдоїстів відділення спортивного удосконалення. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. 2015. Вип. 129(4). С. 92-95.
  13. Кошечев О.С. Тхеквондо ВТФ : навч. прогр. для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності та училищ олімпійського резерву. К., 2009. 86 с.
  14. Латишев С.В., Шандригось В.І. Вільна боротьба : навч. прогр. для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності та училищ олімпійського резерву. К., 2012. 95 с.
  15. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения : учеб-ник [для тренеров] : в 2 кн. Киев. Олимп. лит., 2015. Кн. 1. 680 с.
  16. Рыжкова Л.Г. Адекватность тактических намерений и применения действий в соревновательных поединках у фехтовальщиков высшей квалификации. Ученые записки ун-та им. П.Ф. Лесгафта. 2014. № 7. С. 157-165.
  17. Ставринов М.Г., Волошин В.М. Греко-римська боротьба : навч. прогр. для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності та училищ олімпійського резерву. К., 2011. 59 с.
  18. Тышлер Д.А., Рыжкова Л.Г., Шамис В.В. Фехтование. Соревновательные технологии и методики специальной тренировки. М.: Человек, 2013. 176 с.
  19. Шиян Б.М., Єдинак Г.А., Петришин Ю.В. Науко-1: 33-6. (In Russian).
  6. Zadorozhna O.R. (2019). Dzyudo. Navchal'na prohrama dlya dytyacho-yunats'kykh sportyvnykh shkil, spetsializovanykh dytyacho-yunats'kykh shkil olimpiys'koho rezervu, shkil vyshchoyi sportyvnoyi maysternosti z dzyud [Content of tactical training in Olympic combat sports (for example fencing, wrestling and judo)]. Sportyvnyy visnyk Prydniprovyia. Dnipro, №. 1. С. 13-25.
  7. Zadorozhna O.R., Khomiak I.I. (2019). Analiz zmistu taktychnoyi pidhotovky u normatyvno-pravovykh dokumentakh zi sportyvnykh yedynoborstv (na prykladi boksu, hreko-ryms'koyi borot'by ta tkhekvondo VTF) [Analysis of content of tactical training in legal documents in combat sports (for example boxing, Greco-Roman wrestling and Taekwondo WTF)]. Naukovyy chasopys Nac. ped. un. im. M.P. Dragomanov. K., №2 (108): 56-60. (In Ukrainian).
  8. Zmist taktychnoyi pidhotovky v olimpiys'kykh vydakh sportyvnykh yedynoborstv (na prykladi fekhuvannya, vil'noyi borot'by ta dzyudo) [Judo: teach. program for children's and youth sports schools, specialized children-youth schools of the Olympic reserve, schools of higher sporting skills and schools of the Olympic reserve]. [Electronic resource]. – Access mode: http://dsmsu.gov.ua/media/2014/05/22/55/programma_dzudo.pdf. (In Ukrainian).
  9. Keller V. S. (1992). Teoretyko-metodychni osnovy pidhotovky sport*smeniv [Theoretical and methodological basis of training of athletes]: teaching manual L.: Ukrainian Sports Association, 269 p. (In Russian).
  10. Kiprich S., Donets O. (2010). Teoretychnyy analiz problemy indyvidualizatsiyi i modelyuvannya u sportyvnyy pidhotovtsi yedynobortsiv [Theoretical analysis of the problem of individualization and modeling in sports training of martial arts. Young sports science of Ukraine]: Sb. sciences etc. from the field of physical culture and sports. L., 14 (I): 125-30. (In Ukrainian).
  11. Klimenko A. A. (2017). Organizatsiya vizual'nogo kontrolya tekhniko-takticheskoy podgotovlennosti dzyudoistov [Organization of visual control in judo training]: ucheb-metod. posobie. Krasnodar : KubGAU. 47 p. (In Russian).
  12. Koshcheev O. S. (2009), Osoblyvosti tekhniko-taktychnoyi pidhotovky studentiv dzyudoyistiv vid-dilennya sportyvnoho udoskonalennya [Taekwondo WTF: Teach. program for children's and youth sports schools, specialized children-youth schools of the Olympic reserve, schools of higher sporting skills and schools of the Olympic reserve]. K. 86 p. (In Ukrainian).
  13. Kovalenko I.M., Ratov A. M. (2015). Tkhekvondo

- ві дослідження у фізичному вихованні та спорті: науковий посібник [для факульт. фіз. вих. і сп. вищих навч. закладів II-IV рівнів акредитації]. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2012. 280 с.
20. Allerdissen, M., Guldenpenning, I., Schack, T., & Bläsing B. Recognizing fencing attacks from auditory and visual information: A comparison between expert fencers and novices. *Psychology of Sport and Exercise*, 2017. 31(1), 123-130. <https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2017.04.009>
  21. Arziutov G., Iermakov S., Bartik P., Nosko M., Cynarski W.J. The use of didactic laws in the teaching of the physical elements involved in judo techniques, "Ido Movement for Culture. *Journal of Martial Arts Anthropology*", 2016, vol. 16, no. 4, pp. 21-30; doi: 10.14589/ido.16.4.4.
  22. Bober, T., Rutkowska-Kucharska, A., Jaroszczyk, S., Barabasz, M., & Woźnica, W. Kinematic characterization of the lunge and the fleche in epee fencing: two case studies. *Polish Journal of Sport and Tourism*, 2017, 23(4), 181-185.
  23. Chen, T. L-W., Wong, D. W-C., Wang, Y., Ren, S., Yan, F., & Zhang, M. Biomechanics of fencing sport: A scoping review. *PLoS ONE*, 2017. 12(2): e0171578. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0171578>
  24. Friedman H.L., Using Aikido and Transpersonal Psychology Concepts as Tools for Reconciling Conflict: Focus on Aikido and Related Martial Arts, such as Hapkido, "NeuroQuantology", 2016. vol. 14, no. 2, pp. 213-225.
  25. Guittet M., Palmari M. Canadian Fencing Federation. Long Term Athlete Development, Canadian Fencing Federation, Canada, 2010. 35 p.
  26. Ilnytskyi I., Okopnyy A., Palatnyy A., Pityn M., Kyselytsia O., Zoriy Y. Use of boxing to improve the physical education content in lyceums with intensive military and physical training. "Journal of Physical Education and Sport (JPES)", 2018. 18 (1), Art 35, pp. 262-269, 2018, doi:10.7752/jpes.2018.01035.
  27. Johnson J. Enhancing Taekwondo Pedagogy through Multiple Intelligence Theory, "Ido Movement for Culture. *Journal of Martial Arts Anthropology*", 2016. vol. 16, no. 3, pp. 57-64, doi: 10.14589/ido.16.3.7.
  28. Johnson J. From technique to way: an investigation into taekwondo's pedagogical process, "Ido Movement for Culture. *Journal of Martial Arts Anthropology*", 2017. vol. 17, no. 4, pp. 3-13.
  29. Johnson J., Hyo Jung Kang. Hapkido research trends: a review, "Ido Movement for Culture. *Journal of Martial Arts Anthropology*", 2018. vol. 18, no. 3, pp. 42-50, doi: 10.14589/ido.18.3.7.
  30. Kriventsova, I., Iermakov, S., Bartik, P., Nosko, M., VTF : navch. prohr. dlya dytyacho-yunats'kykh sportyvnykh shkil, spetsializovanykh dytyacho-yunats'kykh shkil olimpiys'koho rezervu, shkil vyshchoyi sportyvnoyi maysternosti ta uchylyshch olimpiys'koho rezervu [Features of the technical and tactical training of judo students at the Department of Sport Improvement]. *Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Physical Education and Sports*. 129 (4): 92-5. (In Ukrainian).
  14. Latyshev S.V, Shandrigos V. I. (2012). Vil'na borot'ba : navch. prohr. dlya dytyacho-yunats'kykh sportyvnykh shkil, spetsializovanykh dytyacho-yunats'kykh shkil olimpiys'koho rezervu, shkil vyshchoyi sportyvnoyi maysternosti ta uchylyshch olimpiys'koho rezervu [Freestyle wrestling: teach. program for children's and youth sports schools, specialized children-youth schools of the Olympic reserve, schools of higher sporting skills and schools of the Olympic reserve]. K., 95 p. (In Ukrainian).
  15. Platonov V. N. (2015). Sistema podgotovki sportsmenov v olimpiyskom sporte. Obshchaya teoriya i yeye prakticheskiye prilozheniya [The system of preparation of athletes in the Olympic sport]. General theory and its practical applications: the textbook [for trainers]: in 2 books. Kiev Olympus Lit. 1: 350-400. (In Russian).
  16. Ryzhkova L. G. (2015). Adekvatnost' taktycheskikh namereniy i primeneniya deystviy v sorevnovatel'nykh poyedinkakh u fekhthoval'shchikov vysshey kvalifikatsii [Effectiveness of the application of actions in fights of fencers, differing in the way of the management of a sword]. *Extreme human activity: scientific. method. magazine*; 3 (36): 56-9. (In Russian).
  17. Stavrinov M. G., Voloshin V. M. (2011), Hrekorym'ska borot'ba : navch. prohr. dlya dytyacho-yunats'kykh sportyvnykh shkil, spetsializovanykh dytyacho-yunats'kykh shkil olimpiys'koho rezervu, shkil vyshchoyi sportyvnoyi maysternosti ta uchylyshch olimpiys'koho rezervu [Greco-Roman wrestling: teach. program for children's and youth sports schools, specialized children-youth schools of the Olympic reserve, schools of higher sporting skills and schools of the Olympic reserve]. K. 59 p. (In Ukrainian).
  18. Tyshler D. A., Ryzhkova L. G., Shamis V. V. (2013). Fehtovanie. Sorevnovatel'nye tehnologii i metodiki special'noj trenirovki M [Fencing. Competitive technologies and techniques of special training.: Chelovek], 176 p. (In Russian).
  19. Shiyan B. M. Edinak G. A., Petrishin Yu. V. (2012). NaukovI doslIdzhennya u flzichnomu vihovanni ta sportI: naukoviy poslbnik [dlya fakult. flz. vih. I sp. vischih navch. zakladIv II-IV rlvnIv akredittatsIYi] [Scientific research in physical education

- & Cynarski, W.J. Optimization of student-fencers' tactical training. *Ido Movement for Culture - Journal of Martial Arts Anthropology*, 2017. 17(3), 21-30. <https://10.14589/ido.17.3.3>
31. Simenko J. Ipavec M., Vodicar J., Rauter S. Body symmetry/asymmetry in youth judokas in the under 73 kg category. "Ido movement for culture. *Journal of Martial Arts Anthropology*", 2017. Vol. 17, no. 2, pp. 51-55 DOI: 10.14589/ido.17.2.6 [English].
20. Allerdissen, M., Güldenpenning, I., Schack, T., & Bläsing B. (2017). Recognizing fencing attacks from auditory and visual information: A comparison between expert fencers and novices. *Psychology of Sport and Exercise*, 31(1), 123-130. <https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2017.04.009>. (In English).
21. Arziutov G., Iermakov S., Bartik P., Nosko M., Cynarski W.J. (2016), The use of didactic laws in the teaching of the physical elements involved in judo techniques, "Ido Movement for Culture. *Journal of Martial Arts Anthropology*", vol. 16, no. 4, pp. 21-30; doi: 10.14589/ido.16.4.4. (In English).
22. Bober, T., Rutkowska-Kucharska, A., Jaroszczuk, S., Barabasz, M., & Woźnica, W. (2017). Kinematic characterization of the lunge and the fleche in epee fencing: two case studies. *Polish Journal of Sport and Tourism*, 23(4), 181-185. (In English).
23. Chen, T. L-W., Wong, D. W-C., Wang, Y., Ren, S., Yan, F., & Zhang, M. (2017). Biomechanics of fencing sport: A scoping review. *PLoS ONE*, 12(2): e0171578. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0171578> (In English).
24. Friedman H.L. (2016), Using Aikido and Transpersonal Psychology Concepts as Tools for Reconciling Conflict: Focus on Aikido and Related Martial Arts, such as Hapkido, "NeuroQuantology", vol. 14, no. 2, pp. 213-225. (In English).
25. Guittet M., Palmai M. (2010), Canadian Fencing Federation. Long Term Athlete Development, Canadian Fencing Federation, Canada, 35 p. (In English).
26. Ilnytskyy I., Okopnyy A., Palatnyy A., Pityn M., Kyselytsia O., Zoriy Y. (2018) Use of boxing to improve the physical education content in lyciums with intensive military and physical training. "Journal of Physical Education and Sport (JPES)", 18 (1), Art 35, pp. 262-269, 2018, doi:10.7752/jpes.2018.01035. (In English).
27. Johnson J. (2016) Enhancing Taekwondo Pedagogy through Multiple Intelligence Theory, "Ido Movement for Culture. *Journal of Martial Arts Anthropology*", vol. 16, no. 3, pp. 57-64, doi: 10.14589/ido.16.3.7. (In English).
28. Johnson J. (2017) From technique to way: an investigation into taekwondo's pedagogical process, "Ido Movement for Culture. *Journal of Martial Arts Anthropology*", vol. 17, no. 4, pp. 3-13. (In English).
29. Johnson J., Hyo Jung Kang (2018) Hapkido research trends: a review, "Ido Movement for Culture. *Journal of Martial Arts Anthropology*", vol.

- 18, no. 3, pp. 42-50, doi: 10.14589/ido.18.3.7. (In English).
30. Kriventsova, I., Iermakov, S., Bartik, P., Nosko, M., & Cynarski, W.J. (2017). Optimization of student-fencers' tactical training. *Ido Movement for Culture - Journal of Martial Arts Anthropology*, 17(3), 21-30. <https://10.14589/ido.17.3.3> (In English).
  31. Simenko J. Ipavec M., Vodicar J., Rauter S. Body symmetry/asymmetry in youth judokas in the under 73 kg category. "Ido movement for culture. *Journal of Martial Arts Anthropology*", 2017. Vol. 17, no. 2, pp. 51-55 DOI: 10.14589/ido.17.2.6 (In English).

Задорожна Ольга

Львівський державний університет фізичної культури ім. Івана Боберського
м. Львів, вул. Костюшка, 11, Україна
e-mail: ozadornozhna@ukr.net, тел. +38(067)4762814